

KARŞILAŞTIRMALI TARİH: DOĞUŞU, GELİŞİMİ, METODOLOJİSİ VE TÜRKİYE'DEKİ DURUMU

COMPARATIVE HISTORY: BEGINNING, DEVELOPMENT, METHODOLOGY AND THE SITUATION IN TURKEY

Gülsüm TÜTÜNCÜ¹
Neslihan ÜNAL²

ÖZET

Tarihsel sosyoloji; tarih ve sosyolojinin ortak çalışması ile sağlıklı toplumsal analizler yapmak ve tarih yazımının oluşturulmasında, bütün unsurları dikkate almak amacındadır. Yavaş yavaş 19. yüzyılın sonunda şekillenmeye başlayan tarihsel sosyoloji, asıl gelişimine II. Dünya Savaşı sonrası başlamış ve Barrington Moore, Theda Skocpol gibi isimlerle 1960'lı yıllarda dünyada önemli bir ivme kazanmıştır. Tarihsel sosyoloji, toplumsal dönüşümlerin benzer koşullar altında düzen ve süreklilik göstererek şekillendiğini kabul eder. Bu düzen ve sürekliliğin oluşum nedenlerinin incelenmesinin toplumsal ilkeleri ve işleyişi anlamayı kolaylaştıracağından hareketle; tarihsel sosyoloji, tarihsel olguları doğru analiz etme gayreti içindedir. Bu nedenle; sorun odaklı bir tarih yazımını benimser, toplumsal olgular ve süreçler arasındaki benzerlik ve farklılıkları tespit edebileceği karşılaştırmalı yöntemi kullanır. Karşılaştırmalı tarih, yöntem olarak geliştikçe tarihe perspektif kazandırmış ve yapılan analizlerin gücünü arttırmıştır. Dünyadaki gelişim süreci içinde karşılaştırmalı tarihe ilgi giderek artarken Türkiye'de ise Anal ekolünün etkisi ile sosyal tarih ön plana çıkmış; karşılaştırmalı tarih ise aynı oranda ilgi odağı olamamıştır. Bu çalışma karşılaştırmalı tarihin gelişim sürecini ve Türkiye'deki durumu hakkında genel çerçeveyi ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tarihsel Sosyoloji, Karşılaştırmalı Tarih, Tarih Yazımı

ABSTRACT

Historical sociology aims to carry out accurate social analysis by a joint study of history and sociology and to take into consideration all factors making history. Historical sociology which began to be developed gradually at the end of 19. century; has began its main development at the end of II. World War and gained a momentum in 1960s in the world. Based on the investigation on the reasons of this order and continuity formation would make easier the understanding of social principles and process; the historical sociology makes effort to analyze historical facts correctly. Therefore; it adopts a problem focused historiography and uses comparative method to determine the similarities and differences between social facts and procedures as well. As the comparative history improves in terms of methodology, it has brought perspective to history and has potentiated the analysis. While the interest on comparative history increases in the world within development process; in Turkey social history has come to the forefront with the effect of Annales ecole and as for comparative history evenly could not be a focus of interest. This study aims to present the comparative history's development process and the general framework regarding its status in Turkey.

Key Words: Historical Sociology, Comparative History, Historiography

GİRİŞ

Karşılaştırmalı yöntem, sosyal bilimlerde giderek yaygınlaşan ve süreçleri anlamada önemli fayda sağlayan bir yöntemdir. Sosyolojide, "Tarihsel Sosyoloji" kavramı ile gelişen yöntem "Karşılaştırmalı Tarih" yöntemi olarak tarih bilimini de etkilemiştir.

Bu makale karşılaştırmalı tarihin, tarihsel gelişim süreci ile ilgili bir açıklama yaparak; yöntemin uygulanışında karşılaşılabilecek zorluklar ile ilgili uygulamaya dayalı örnekler vermektedir. Bu şekilde karşılaştırmalı tarih yöntemini araştırmalarında kullanmak isteyen araştırmacılara, konu seçimi dâhil

¹Dr. Öğretim Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü/İzmir/Türkiye, tutuncugulsum@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8450-6831.

²Öğr. Gör. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü/İzmir/Türkiye, neslihan.unal@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4375-2846.

pek çok konuda yardımcı olmak hedeflenmiştir. Makale, karşılaştırmalı tarihin Türkiye'deki durumunu da belirlemeye çalışmıştır. Bunun için YÖK Ulusal Tez Merkezi'nde 1996-2018 yılları arasını kapsayan bir tarama ve araştırma yapılarak; karşılaştırmalı tarihin akademik çalışmalardaki kullanımı belirlenmiş ve tablolatırılmıştır. Sonuçlar göstermektedir ki; tarih alanında karşılaştırmalı tarih yöntemine örnek teşkil eden 30 tez çalışması bulunmaktadır. Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı ve Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dallarında toplam 8201 tez bulunduğu düşünıldüğünde bu çok düşük bir orandır. (%0,36) Karşılaştırmalı tarihin yaygınlaşması disiplinler arası tarih araştırmalarının gelişimine önemli katkı sağlayacaktır. Makale, karşılaştırmalı tarihin kullanımını arttırmak için sonuç ve tartışma bölümünde öneriler sunmaktadır.

1. KARŞILAŞTIRMALI TARİH VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Tarih bilimi açısından öncelikle karşımıza çıkan soru; tarihsel sosyoloji ve karşılaştırmalı tarihin aynı anlamı ifade edip etmediğidir. Karşılaştırmalı tarih yöntemi, sosyolojinin sürece dayalı analizlere duyduğu ihtiyaç nedeniyle öncelikle sosyologlar tarafından kullanılmaya başlanmış bir metodolojidir. Karşılaştırmalı tarihsel analizlerin sosyolojide kullanımının artması ile tarihsel sosyolojinin gelişimi, tarih bilimini etkileyerek; karşılaştırmalı tarih yönteminin tarih biliminde kullanımını arttırmıştır. Karşılaştırmalı tarihin tarihte kullanımı yaygınlaştıkça tarihsel sosyoloji ve karşılaştırmalı tarih birbirinden farklı anlamlar işaret etmiştir. Karşılaştırmalı Tarih, tarihin uzun dönemli ve yapısal analizler için kullandığı bir yöntemi ifade etmeye başlamıştır.

Karşılaştırmalı tarih en basit tanımıyla, gerçeğe en yakın tarihsel sürece ulaşmak üzere birden fazla örnek üzerinden olgusal karşılaştırmalar yaparak, yapısal analizler ortaya koyar. Bu analizlerle zaman ve mekândaki değişimleri de dikkate alır. Farklı seviyelerdeki karşılaştırma ile daha detaylı bir açıklamaya ulaşmayı hedefler.

Tarihsel sosyoloji ise tarihi, toplumsal yapıları anlamada ve açıklamada bir araç olarak kullanır. Öncelikli amacı tarihsel süreci oluşturmak değil, bu süreçte gerçekleşen değişim ve dönüşümleri inceleyerek toplumların düzenleyici ilkelerini ve işleyiş düzeneklerini bulmaktır. Bunları yorumlayarak toplumu anlamaya çalışır.

Sosyologlar tarihsel sosyolojiye, topluma bir bütün olarak bakabilmek için ihtiyaç duymuşlardır. Çünkü toplum ancak bir bütün olarak anlaşılabilir. Bu çerçevede tarihsel sosyoloji 1980'li yıllar sonrasında kurumsallaşsa da oluşumu, 1960'lı yıllarda başlamış ve kendisinden önce karşılaştırmalı analizler kullanan pek çok sosyal bilimciden esinlenmiştir.

Tarihsel sosyolojinin gelişimine katkı yapan uzun bir liste ortaya çıkmasına karşın, bu makalede özellikle karşılaştırmalı tarih metodolojisinin gelişimine katkı yapan önemli isimler üzerinde durulacaktır: John Stuart Mill, Max Weber ve Karl Marks.

1.1. Karşılaştırmalı Tarihin Gelişimine Yapılan Katkılar

Karşılaştırmalı tarihin gelişiminde öncelikle John Stuart Mill, önemli bir yere sahiptir. Mill'in 1843 tarihli *Bir Mantık Sistemi* başlıklı kitabı karşılaştırmalı yöntemin gelişimi ve türlerinin sınıflandırılması açısından başlangıç noktası olarak kabul edilir. (Mill, 2012; Yalansız, 2015:117) Mill'in bu kitapta, «*Deneysel Araştırmanın Dört Yöntemi*» bölümünde ortaya koyduğu benzerlik, farklılık, makro analitik kullanım ve birlikte değişmeler yöntemleri sonraki süreçte karşılaştırmalı tarihin türlerinin doğuşuna önemli katkı yapmıştır. Bu çerçeveden hareketle karşılaştırmalı tarihin yöntemi üçe ayrılmıştır: Paralel Karşılaştırmalı Tarih (Anlaşma Yöntemi), Zıtlıklara Yönelik Karşılaştırmalı Tarih (Farklılık Yöntemi), Makro-analitik Karşılaştırmalı Tarih. (Bu yöntemlerle ilgili detaylı açıklamalar için bakınız; Skocpol ve Somers, 1980: 183)

Paralel Karşılaştırmalı Tarih (Parallel Comparative History): Nedenleri ortak örnekler belirlenmeye çalışılır. Örnekler, farklı açılardan değişseler de nedensel olarak aynı olabilirler. Benzerlikler üzerine yapılan karşılaştırmalı tarihtir. Bu tür karşılaştırmalı tarih yönteminde bir dizi halindeki tarihsel olaylar, okuyucuyu ikna edebilmek için sebepleriyle verilir ve bu yöntemde, açıkça tanımlanan hipotez veya teori tekrarlanarak kanıtlanabilir. Bu yöntemi en etkili kullanan kişi olarak Shmuel Eisenstadt kabul edilir. (Skocpol, 1997:74-75; Skocpol- Somers,1980:176)

Zıtlıklara Yönelik Karşılaştırmalı Tarih (Contrast of Contexts): Ele alınan örneklerde ortaya konulmak istenen varsayımları açıklayabilecek nedenlerin olmadığı, farklılıklara dayanan karşılaştırma parametreleri belirlenir. Tek başına uygun negatif örneklerin bulunması koşuluyla benzerlik yönteminden daha güçlüdür. Reinhard Bendix'in farklılıklar üzerinde yapılan karşılaştırmaların en belirgin örneklerini ortaya koyduğu kabul edilir. (Skocpol, 1997:75-78; Skocpol- Somers,1980 :180)

Makro-Analitik Karşılaştırmalı Tarih (Macro-Causal Analysis): En sağlıklı sonuçlar için tavsiye edilen yöntemdir. Benzerlik ve farklılık yöntemlerinin birlikte kullanıldığı; öncelikle yapısal genel nedenlerin, tarihsel süreçlerin incelenmesi ile belirlendiği yöntemdir. (Skocpol,1997: 79-80) Birden fazla örnekte tarihsel süreçlerin incelenmesi ile karşılaştırma parametreleri belirlenir. Bu parametreler, incelenen olguya uygun ve örneklerde gözlenebilir olmalıdır. (Skocpol, 2004: 83) Ardından bu parametrelerin benzerlik ve farklılıklar açısından incelenmesi sonucunda nedensel çıkarımlar ortaya konmaya çalışılır. Ancak mutlaka belirtmek gerekir ki; makro-analitik yöntemde benzer nedenler, benzer sonuçlar çıkarır ön kabulü yoktur. Karşılaştırmalı yöntemin kendisi bu kabule itiraz üzerinden gelişmiştir. Makro analitik yöntemi uygulayarak büyük bir katkı yapan iki önemli isim; Barrington Moore ve Theda Skocpol (Moore, 2003; Skocpol, 2004)'dur. Moore ve Skocpol'un kitapları Türkçe literatürde karşılaştırmalı tarihe olan ilginin artmasını sağlayan en önemli eserlerdir.

Karşılaştırmalı tarihin metodolojisinin gelişimine katkı yapan ikinci önemli isim ise Karl Emil Maximillian Weber'dir. Weber, “*yorumcu açıklamayı*” ortaya koyarak, sosyal bilimlerin etkisini ve açıklamalarını önemli oranda genişletmiştir. (Sunar,2017:216) Weber, çalışmalarında öncelikle batı toplumlarının iktisadi ve sosyal farklılaşmasını sağlayan ayırt edici kurumsal düzenlemeleri tespit etmeye ve bunların nedenlerini ortaya koymaya çalışır. Özellikle *Ekonomi ve Toplum* (Weber, 2012) ile *Protestan Ahlak ve Kapitalizmin Ruhu* (Weber, 2010) başlıklı eserlerinde iktisadi yaşamın ve zihniyetin toplumsal yapıya ve değişime etkisini inceler.

Weber'in ortaya koyduğu ideal tip kavramı, karşılaştırmada kullanılacak parametreleri belirlemede önemli rol oynar. Ancak ideal tipin belirlenmesi önemli bir sorundur. Weber, ideal tip ile zaman içinde ve mekâna göre farklılıklar göstererek değişen olguların en karakteristik özellikleri ile bir modelin belirlenmesini anlamaktadır. (Sunar, 2017:216-217) Bu şekilde incelenen ve karşılaştırılacak norm belirlenmiş olur. Böylelikle karşılaştırma parametrelerini belirlemek kolaylaşır.

Weber'in çalışmaları giderek daha fazla batı kültürünün üstünlüğüne yönelmiş ve evrensel çerçevede sadece batı kültürünün bir geçerliliği olduğu noktasına ulaşmıştır. Bu şekilde Weber, ortaya koyduğu metodoloji ile tarihsel sosyoloji ve karşılaştırmalı tarihin gelişimine büyük katkı yaparken; daha sonra tarihsel sosyoloji tarafından batı kültürüne yaklaşımının tek taraflılığı nedeniyle eleştirilmiştir.

Karl Marks'ın tarihsel sosyolojiye yaptığı katkı tarihsel materyalizm ve İngiliz Marksist Tarihçiler aracılığı ile gerçekleşmiştir. Tarihsel materyalizm yapısı gereği birbiri ile karşılaştırılacak en az iki olguya dayanılarak kullanılır (Tarihsel materyalizm ve tarihte kullanıma ilişkin bakınız: Topakkaya, 2008:378-395; Giddens, 2000) ve İngiliz Marksist Tarihçiler, tarihsel materyalizmi tarihin her alanında kullanmışlardır. (Sınıf çatışması, zihniyet değişimi, kültür tarihi...) Mümkün olduğunca nesnel olmayı başararak “Aşağıdan Tarih”in makro ve mikro boyutta en önemli örneklerini vermişlerdir. (İngiliz Marksist Tarihçiler ile ilgili detaylı bilgi için bakınız: Kaye, 2009)

İngiliz Marksist Tarihçiler, tarih metodolojisinin gelişim sürekliliği içinde ortaya çıkan, tarihin alanını genişleten ve bilimsel niteliğini yükselten tarih ekollerinden birisidir. Karşılaştırmalı tarihin kullanımı tarihsel sosyoloji ile daha etkili hale gelse de, tarih biliminin gelişiminde rol oynayan tarih ekolleri karşılaştırmalı yöntemi önceden kullanarak önemli bir altyapıyı zaten sağlamışlardı.

İngiliz Marksist Tarihçiler, 1947-1956 arasında bir araya geldiler ve kendilerine “Komünist Parti Tarihçileri” adını verdiler. Komünist Parti Tarihçileri ismi daha sonra “Tarihçi Grup” (The Historian Group)a dönüştü. Grubun kurucuları, Maurice Dobb, Rodney Hilton, Christopher Hill, Eric Hobsbawm, Edward P. Thompson ve Max Morris'ti. (Iggers, 2000: 85)

Tarihçi Grup'un ilk geniş çaplı faaliyeti 1948-49'da grubun tarihsel perspektif ve araştırmalarını tanıtmak üzere Britanya Tarihi'nin değişik dönemlerini kapsayan "*Tarihsel Belgeler Serisi*"ni (History in The Making Nineteenth Century) yayımlamaya başlaması oldu. Tarihsel Belgeler Serisi aşağıdan tarihin en belirgin örneklerini verdi. (Hill ve Dell, 1969; Morris, 1951; Jefferys, 1948; Hobsbawm,1974) Tarihsel Belgeler Serisinin ardından İngiliz Marksist Tarihçiler aynı çizgide yayın yapmaya devam etmişlerdir. Rodney Hilton, Christopher Hill, George Rude, Victor Kiernan, Edward Palmer Thompson kitapları ile ikinci kuşak eserlerin en önemli örneklerini verdiler.

1.2. Sosyolojide Değişim ve Tarihsel Sosyolojinin Kurumsallaşması

1950'lerde Harvard Üniversitesi'nde Talcott Parsons, sosyolojide yapısalcılığı genişletti. Sosyal Sistem (1951) başlıklı kitabında bir sosyal sistemin yapılarını oluşturan, birbiriyle etkileşime giren, birimlerin sistemin gelişmesine ve korunmasına katkıda bulunma yollarını inceleyen, yapısal-işlevsel bir analiz sundu. (Coşkun, 1989: 296; Fildiş, 2015: 791)

Parsons'ın öğrencileri bu yapısalcılık çerçevesinde modernleşme kuramını büyük bir ölçüde oluşturdular. Özellikle Daniel Lerner, *The Passing of Traditional Society: Modernizing The Middle East*, (Lerner,1968) başlıklı kitabında geleneksel ve modern toplum "ideal tiplerini" belirlemiş oldu.

Modernleşme kuramı, modern toplumu belirli bir zamana ve coğrafyaya sınırlar. Modern toplumun, 17.yüzyıldan 19.yüzyıla kadar Batı Avrupa'da yaşanan sosyal, ekonomik ve kültürel değişimlerin bir sonucu olduğunu kabul eder. Bu nedenle batı toplumunun tartışılmaz üstünlüğüne dayanır. Modernleşme kuramı, ekonomik olarak geri kalmış ülkelerinde başarılı bir şekilde sanayileşmeleri halinde batılı ülkelere benzeyeceğini kabul eder.

Tarihsel sosyologlar bu yaklaşıma itiraz etmişlerdir. Ülkelerin koşulları farklı olacağından ve tarihsel süreçler toplumsal yapılar da farklılaşma ortaya çıkaracağından, tek bir modernleşme yöntemi ve süreci olamaz. İtirazlar, ilk etapta C. Wright Mills, Charles Tilly, Barrington Moore, Immanuel Wallerstein gibi isimlerden gelmiştir. (Fildiş, 2015:790; Kaya, T., 2018: 48) Bu isimler toplumsal uyum yerine, çatışma ve toplumsal değişim konularıyla ilgilenmeye başlamışlardır. Amerikan toplumunun gündelik sorunları yerine, ilgilerini dünyanın geri kalanına, kendilerinden farklı olan toplumlara yönelttikleri bu süreçte tarihle ilişki kurmuşlardır. Bu çerçevede tarihsel sosyolojinin daha çok Anglo-sakson kültürde gelişme gösterdiği söylenebilir.

Tarihsel sosyolojinin gelişiminin ilk kuşağı C. Wright Mills, Shmuel Eisenstadt, Reinhard Bendix, Charles Tilly, Immanuel Wallerstein ve Barrington Moore olarak kabul edilir. Bu sosyologları farklı disiplinlerden gelen Marc Bloch, Karl Polanyi, E.P. Thompson, ve Perry Anderson'un etkilediği kabul görmüştür. (Kaya, T.,2018: 56)

Tarihsel sosyolojinin ikinci kuşağı olarak; Daniel Chirot, Fred Block, Margeret Somers, Gary Hamilton, Seymour Martin Lipset, Dietrich Rueschemeyer, Ellen Kay Trimberger, Mary Fulbrook ve Theda Skocpol isimleri öne çıkar. Günümüzde karşılaştırmalı tarihin tarih biliminde kullanımının artması ile disiplinler arası çalışan bir üçüncü kuşağın daha gelişmekte olduğu gözlenmektedir.

2. TARİHSEL SOSYOLOJİ VE TARİH ARASINDA ETKİLEŞİM

Tarih ekollerinin katkısı ile tarihsel sosyoloji ve tarih arasındaki etkileşim pozitif yönde sürekli gelişmiştir ve karşılaştırmalı tarihin kullanımı tarih disiplini içinde artmıştır. Tarihsel sosyoloji ve tarih arasında kurulan en önemli köprülerden biri Charles Tilly'dir. Tilly, toplumsal süreçlerde yol gösterici bir tarihsel patikadan (path dependency) bahseder. Şimdi var olan durumlar birden ortaya çıkan gelişme dinamiklerinin değil; yavaş ilerleyen uzun dönemli tarihsel süreçlerin sonucudurlar. (Ergut, 2002: 221) Toplumlara mutlaka belirli bir yönde ilerleyen değişimleri yoktur. Tilly'e göre bir yapının ortaya çıktığı zaman ve mekân, yapının karakterini belirler ve onu diğerlerinden ayırır. Olguların dizilişinin önem taşıdığı bu zaman ve mekânda olguları sabitleyecek bir zemine ihtiyaç duyulduğunu düşünmektedir. Tilly'e göre devlet ve kapitalizm, tarihsel olguları seçerken kullanılacak sabitleyiciler olabilir. Bu iki yapısal sürecin öne çıktığı ortak bir zemin, disiplinler arası bir çalışma ile kurulabilir.

Tilly'e göre kapitalizm, üç toplumsal mücadele ve çatışma alanı ortaya çıkarır. Sermaye – emek çatışması, kapitalistlerin üretim faktörleri üzerinde tarihsel olarak kontrol gücü olanlarla çatışması ve piyasa kaynaklı çatışmalar. (Ergut, 2002: 222) Tilly, bu şekilde ekonomik ve sosyal temelli olarak şekillenen çatışma alanlarıyla, karşılaştırmalar için kendiliğinden birden fazla örnek bulmayı olanaklı kılar. Bu nedenle Tilly'nin ortaya koyduğu bu çatışma alanlarının konu seçimi konusunda da büyük yardımı olmaktadır. Tilly, benzer tasnifi devletin inşa süreci için de kurmuş ve üçlü bir mantık oluşturmuştur. (Ergut, 2002: 222)

Tilly, bu çerçevede karşılaştırmalı tarih için detaylı bir yol haritası çizer. Bu yol haritasında, basamaklar belirli bir sıra izlemelidir. Böylece Tilly'nin karşılaştırmalı yöntemi kesin kurallarla belirlenmiş olur ve uygulama esnasında sıklıkla yolunu kaybedecek araştırmacı için önemli bir yol göstericidir.

1. “Araştırmacı öncelikle, kolektif eylemin dayanıklı özelliklerini ve uzun vadeli dönüşümlerini açıklayabilen hipotezler üretir.
2. Hipotezlerin hangi olası sonuçları ortaya çıkaracağına saptar.
3. Kolektif eylemin dayanıklı özellikleri ve uzun vadeli dönüşümleriyle ilgili büyük veri dilimlerini ortaya serer.
4. Bu veriler ile hipotezlerin özgül sonuçları arasındaki uyumun sağlanmasını yapar. Hipotezlerin doğruluğunu denetler.
5. Denetlemenin sonucuna göre hipotezleri reddeder ya da yeniden formüle eder.
6. Bütün hipotezlerin benzer bir yöne işaret eder görüldüğü yerde daha evrensel uygulanabilir bir model türetir.” (Hunt, 2008: 287)

Tilly, tarihsel karşılaştırmayı ise dört kategoriye bölmüştür: (McMichael, 1990: 386)

1. Bireysel Karşılaştırmalar (Individualizing Comparisons),
2. Karşılaştırmaların Evrenselleştirilmesi (Universalizing Comparisons),
3. Farklılıkları Bulan Karşılaştırmalar (Variation-finding Comparisons),
4. Kapsamlı Karşılaştırmalar (Encompassing Comparisons).

Tilly, farklılıkları bulmanın daha güçlü bir karşılaştırma imkânı sunacağı görüşündedir. Özellikle farklılıkların genellemelerden uzaklaşmak için gerekli olduğunu düşünmüştür. Tilly, Avrupa'da Devrimler 1492-1992, kitabında bütün bu teorik görüşlerini somutlaştıran ünlü “Trafik Sıkışıklığı” örneğini verir.

«Trafik sıkışıklıkları, gerçekleştikleri zaman ve yere göre, biçim ve yoğunlukları açısından birbirlerinden farklılık arzederler. Farklı koşullarda ve farklı nedenlerle oluşabilirler. Fakat rastgele oluşmazlar. Trafiğin gün içindeki zamanına, sürücülerin hava koşullarına karşı geliştirdikleri stratejilere, karayollarının bakımına, yol inşaatlarının varlığına/yokluğuna, araba kazalarının yerlerine ve bir dizi başka unsurlara bağlıdır.

Bu unsurlar birbirlerinden bağımsızdırlar ve kendi başlarına her biri tahmin edilebilir düzenlilikler barındırır. Bütün bu unsurların belirli bir şekilde bir araya gelmeleri karmaşık bir süreçtir ve hiç kuşkusuz şans faktörü için içindedir.

Trafik sıkışıklığı bir kere oluştuğundan sonra ise o sıkışıklığa maruz kalanların davranışları üzerinde çoğu zaman aynı etkiyi yapar. Sıkışıklığın periferisinde kalanlar hemen o alandan kurtulmanın yollarını aramaya başlarlarken tam ortasına düşenler küçük avantajlar elde etmek için birbirleriyle yarışır. Sıkışıklığın sadece bireyler üzerinde değil arabaların yıpranma payları, hava kirliliği, kamu taşımacılığına ilginin artması, yeni trafik kazaları v.s. gibi başka süreçler üzerinde de etkisi olur.

Ayrı ayrı alındıklarında bütün bu nedensel mekanizmalar anlaşılabilir düzenlilikler arzeder. Fakat buna rağmen trafik sıkışıklığının gerekli ve yeterli koşullarının, değişmez sonuçlarının ya da standard sürecinin genel bir teorisini yapmak imkansızdır. Dolayısıyla yapılabilecek tek şey, birçok farklı trafik sıkışması durumunda gözlenebilen bu nedensel mekanizmaları ortaya koymak; daha sonra bu mekanizmalardan hangilerinin ne şekilde dizildiğini görmeye çalışmaktır. Bu anlamıyla toplumsal süreçler trafik sıkışıklıkları gibidir.» (Tilly, 2005: 13-14; Ergut, 2002: 222)

3. TARİH, SOSYOLOJİ VE KARŞILAŞTIRMALI TARİH

Sosyolojideki değişim ile tarihin kendi metodolojisi içinde yaşadığı gelişme, birçok ortak noktaya sahiptir. Tarih metodolojisi, Ranke'den beri akademik bir disiplin olarak konu alanını genişletmiş,

belgenin ötesini görmede büyük bir gelişim göstermiştir. Bu gelişimde Anal Ekolünün, Amerikan Tarih Ekolünün (Yeni Okul) ve İngiliz Marksist Tarihçilerin etkisi büyüktür. Bu ekoller üzerinden tarihsel sosyoloji ve tarih arasındaki etkileşim çift yönlüdür. Bu etkileşimin en büyük kesişim kümesi de karşılaştırmalı tarihtir.

Anal ekolü siyasi tarihe odaklı bir anlayışın eksik bir tarih anlayışı olduğu görüşündedir. Olguların anlamlandırılmasına öncelik vermiş ve nedenleri açıklamaya yönelik problem merkezli bir yöntem geliştirmişlerdir. Anal ekolü, tümevarımcı bir teknik kullanmış ve bütüncül bilgiye erişme çabasında olmuştur. Bütüncül bilgiye disiplinler arası bir şekilde ulaşılabileceğinden hareketle, kurulduğu ilk andan itibaren disiplinler arası bir özellik göstermiştir. Anal ekolünün, karşılaştırmalı tarih ile bağlantısını özellikle Marc Bloch ve Fernand Braudel sağlar. Bloch karşılaştırmalı yönteminde, açıklamak istediği olgunun nedensel faktörler ile bağlı olduğu zaman ve mekân açısından en az iki farklı ve iki benzer örnek alır. Sonrasında bu örnekleri benzerlik ve farklılıkları açısından karşılaştırır. (Bloch, 2013) Anal ekolünün nerdeyse tek başına ikinci kuşağını oluşturan Braudel, ekolün uluslararası etki yapmasında büyük rol oynamıştır. Braudel, karşılaştırmalı tarih ve sosyolojiye ilişkin görüşlerini iki makalesinde “Tarih ve Toplumsal Bilimler: Uzun Dönem” (Braudel, 1985: 69-96) ve “Tarih ve Sosyoloji” (Braudel, 1992: 105-130) de açıklamıştır. Braudel’e göre sosyoloji ve tarihin çalıştıkları konu ortaktır: toplum. Bu nedenle artık sosyal bilimler arasında 19. yüzyılda var olduğu kabul edilen kesin sınırlar yoktur. Bu iki disiplin, işbirliği yaptığında ortaya toplum ile ilgili daha gerçekçi sonuçlar çıkacaktır. Braudel’e göre geçmiş ve şimdi arasında var olan süreklilik; dün ve bugünü birlikte işaret eden en önemli noktadır. Zamanın sürekliliği fikri, Braudel’in çok katmanlı zaman metodolojisini oluşturan en önemli etkenlerden biri olmuştur. (Fildiş, 2015:792-793)

3.1. Tarih Bilimi Açısından Karşılaştırmalı Tarih

Karşılaştırmalı tarih yönteminin temel amacı; karşılaştırılacak olguları tüm yönleri ile ortaya koyarak tarihsel dönüşüm ve değişimlerin nedenlerini bilimsel olarak açıklayabilmektir. Karşılaştırmalı tarih, çoğunlukla tikel tarihsel bilgi ve genel teorik bilginin bütünleştirilmesine aracıdır. Bütünleştirme karşılaştırmalı tarihin amacı olduğundan, genel teorik bilgi yığını ikinci el kaynakların kullanımı ile elde edilir. Bu nedenle karşılaştırmalı tarihte “*mükemmel olmayan ‘büyük’ bir tez, iyi işlenmiş küçük çaplı bir teze göre bir kitabın yayınlanabilir sonul gelişimi bakımından daha fazla potansiyel sunar.*” (Skocpol, 2004: 19)

3.1.1. Karşılaştırmalı tarihte konu seçimi

Karşılaştırmalı tarih için en önemli başlangıç noktası, her konunun karşılaştırması yapılabilir mi? sorusuna verilecek cevaptır. Buna temkinli bir “*Evet*” demek mümkündür. Çünkü seçilen konunun tarihsel olarak ortaya çıkan uzun dönemli değişimlerini belirleyecek parametreler ortaya konabiliyorsa, her konunun karşılaştırması yapılabilir. Ancak bazı durumlarda; olgusal zemin üzerinde süreci takip edilemeyen konuların karşılaştırmasını yapmak zordur ve anlamlı sonuçlar ortaya koyulamayacaktır.

Karşılaştırmalı tarihte konu seçimine örnek vermek gerekirse tercih edildiği takdirde anlamlı sonuçlar ortaya koyacak bir konu olarak; *İngiliz Sömürge Yönetimleri: ABD, Güney Afrika ve Hindistan* başlığını verebiliriz. Aynı konu alanı üzerinden giderek değerlendirsek daha az anlamlı olacak; *Bağımsızlığını Kazanan Sömürgeler: ABD ve Hindistan* örneği verilebilir. ABD ve Hindistan’ın bağımsızlık süreçleri üzerinden bir karşılaştırma yapmak mümkün ise de anlamlı bir süreç analizi olmayacaktır. Aynı şekilde Osmanlı ve Britanya, imparatorluk sistemleri üzerinden karşılaştırılabilirken; Osmanlı ve Britanya’yı sömürge politikaları üzerinden karşılaştırmak anlamlı olmayacaktır.

3.1.2. Karşılaştırma parametrelerinin belirlenmesi

Karşılaştırma parametrelerinin belirlenebilmesi için öncelikle seçilen konu hakkında bütüncül bir yaklaşımla bilgi sahibi olunmalıdır. Karşılaştırmalı tarihin tümdengelen yapısı bunu gerekli kılar.

Konu başlığı üzerinden ve parametre seçimlerine örnek vermek gerekirse; “Modernleşme Süreci Bağlamında Sendikal Örnekler: İskandinav Modeli ve Türkiye” (Tütüncü, 2018:637-661) konu başlığında karşılaştırma parametreleri; demokratik gelişim süreçleri, sanayileşme sürecinde ekonomik gelişim süreçleri, sendika-siyaset ilişkileri, yasal düzenlemelerin etkisi olarak belirlenebilir. Bir diğer örnek; *İki Osmanlı Liman Kenti İzmir ve Selanik* (Ünal,2015) konu başlığında karşılaştırma

parametreleri; coğrafi konumun etkisi, kentsel gelişim süreçleri, demografik yapı değişimleri ve sosyo-ekonomik yapıları olarak belirlenebilir.

Karşılaştırma parametrelerinin belirlenmesinde ve karşılaştırmalı tarihin yazımında Skocpol tarafından açıklanan karşılaştırmalı tarihin basamakları da önemli bir yol haritası sunmaktadır. (Skocpol,2008:2)

1. “Zamana ve mekâna somut bir şekilde yerleşmiş olduğu anlaşılan toplumsal yapılar ya da süreçlerle ilgili sorular sorar. Örnek Sorular aşağıdaki şekilde oluşturulabilir;
 - Avrupa, başka kesimleriyle karşılaştırıldığında Avrupa'nın bazı kesimlerinden neden daha dinamikti?
 - Toplumsal eşitsizlikler, siyasal çatışmalar, moral değerler ve insan yaşamları ekonomideki eşi görülmemiş değişikliklerden nasıl etkilendi?
 - Sanayileşmekte olan kapitalist toplumlar parçalanacak mıydı, yoksa kendi üyeleri için yeni dayanışma ve tatmin biçimleri mi üreteceklerdi?
 - Avrupa'daki gelişmenin etkisi altında dünyanın geri kalan kısmında değişiklikler nasıl bir yol izleyecekti?
2. Süreçleri zaman içinde ele aldıkları gibi sonuçların nedenlerini açıklamada zamansal ardışıklığı da ciddiye alır.
3. Pek çok tarihsel çözümlene, bireysel yaşamlarda ve toplumsal dönüşümlerde niyet edilen ve edilmeyen sonuçların açığa çıkmasından anlam çıkarmak için, önemli eylemlerin ve yapısal bağlamların etkileşimine dikkat eder.
4. Tarihsel sosyolojik incelemeler, özgül türden toplumsal yapıların ve değişimlerin kalıplarının tikel ve değişik özelliklerini aydınlatır.”

Karşılaştırmalı tarihin uygulamasına ilişkin ortaya konan bu teorik altyapı karşılaştırmalı tarihin uygulamasını her ne kadar kolaylaştırır da, tarihçi için icra edilmesi kolay olmayabilir. Tümdengelen yapısı daha araştırmanın en başında uzun bir hazırlık sürecini gerekli kılar ve tarihçi bu süreç içerisinde çeşitli sıkıntılarla karşılaşabilir.

4. KARŞILAŞTIRMALI TARİHİN TÜRKİYE'DEKİ DURUMU

Türkiye'de karşılaştırmalı tarihe olan ilgi batıya göre daha geç bir tarihte başlamıştır. Bu gecikmenin nedenini kültürel farklılıkların bilimsel yöntemi etkilemesi olarak açıklamak mümkündür. Doğu'daki örnekler erken dönemde içgüdüsel, el yordamıyla başlamış ancak metodolojik ve kurumsal bir çerçeveye dönüşmemiştir. Makalenin son bölümünde sınırlılıklar başlığı altında ele alınacak durumun ortaya çıkmasında bu gecikmenin de büyük bir rol oynadığını belirtmek gerekir. Buna karşın yakın dönemde hem karşılaştırmalı tarihe hem de disiplinler arası yaklaşımlara artan ilgi dikkate değer bir gelişim göstermektedir. Bu sürece ilişkin bir kesit aşağıda değerlendirilmiştir.

4.1. Doğu'daki Örnekler ve Türkiye'de Karşılaştırmalı Tarih

İbn Haldûn'un *Kitâbü'l-İber* adlı bir dünya tarihi niteliğindeki eserinin önsöz ve giriş kısmı için kaleme aldığı “*mukaddime*” önemli bir yere sahiptir. Ayrıca basılan ve *Mukaddime* olarak bilinen meşhur eseri, el-İber'in birinci kitabıyla bu önsöz ve girişten meydana gelir. (Uludağ, 1999: 542) Tarihe bir bütün olarak bakan İbn Haldûn eserinde; İslam ülkeleri ve milletlerini, Doğu İslam Dünyası ile Batı İslam Dünyası'nı, ilimler arasındaki ilişkileri, eğitim, öğretim ve öğretmenlik mesleğini, yerli ve göçebe toplumları karşılaştırmıştır. Özellikle tarihçiler adına karşılaştırmaların ne denli önemli olduğunu şu sözleriyle vurgulamaktadır.

“Tarihçiler, Tanrının kitabını tefsir edenler ve rivayet üstadları, naklettikleri haber ve rivayetlerin doğru veya zayıf olduğunu incelemeyen, yalnız nakil ve rivayete güvenerek aktardıkları, kanun, usul ve benzerleri ile karşılaştırmadıkları, hikmet ve felsefe bakımından incelemedikleri ve varlık (kâinat)ın tabiat ve kanunlarına göre ölçmedikleri, naklettikleri haberler üzerinde dikkatle düşünerek haber verilen hâdise ve olayların vukuunun mümkün olup olmadığına inanarak nakletmedikleri için çok yanlışlar ve doğru yoldan saparak vehim ve hata çöllerinde yollarını kaybetmişlerdir.”(İbn Haldun,1997:19)

İslam Dünyası'nda geliştirilmiş olan Hilaf -değişik hukuk sistemlerini birbiriyle karşılaştırma- ilminin kurucusu olan Debûsî (978-1039) bir diğer önemli isimdir. (Akgündüz, 1994: 66) Yine Farabi (Ayrıntılı

bilgi için bkz. Kaya, M.,1995:145-162) ve Bîrûnî değişik görüşleri karşılaştırmalı bir değerlendirmeye tabi tutmuşlardır. Farklı din ve kültürleri mukayese için gerekli dilleri öğrenen Biruni, Maniheizm ile Hinduizm ve Grekler ile Brahmanistler arasında mukayeseler yapmıştır. (Tümer, 1992:211-212)

Aynı şekilde “*Tarih milletlerin sebepler zincirine dayanan belgesidir. Bu belge yorumlanırken devrin ahlâk, iktisat ve toplum psikolojisiyle ilişkileri kurulmalıdır.*” Anlayışına sahip İbn Miskeveyh’in Câvidân-ı hîred Arapça el-Ĥikmetü’l-hâlîde adıyla da tanınan eseri; Fars, Hint, Arap, Grek ve İslâm kültürleri bilgilerinin derlendiği bir eserdir. Eser, dünyada ortak ve sürekli bir hikmet geleneğinin mevcut olduğu fikrini işlemektedir. (Bayrakdar 1999:203, 207) Câmî’u’t-tevârih adlı eserin sahibi Reşîdüddin Fazlullah-ı Hemedânî yine konuyla ilgili zikredilmesi gereken bir diğer önemli isimdir. Gâzân Han ve Olcaytu dönemlerini bizzat kaleme alan Reşîdüddin, eserin diğer bölümlerinin yazımını planlarken farklı bilginlerden faydalanmıştır. Örneğin Moğol tarihini; Chingsang, Çin tarihini Li Tachi Maksun (Kamsun), Avrupa tarihini Hıristiyan rahipler kaleme almıştır. (Şeşen, 1993:133) Onun bu tavrı tarih yazımında uzmanlığa verdiği önemi gözler önüne sermektedir. Bu nedenle dönemine göre tarafsız bir görüşle yazılan ilk eser olduğu genel kabul görmüş; eser, diğer umumi tarihlerden ayrı tutulmuştur. (Şeşen, 1993: 132)

Özellikle çağdaşlarından ayrılan tutumu ile Kâtip Çelebi’nin Avrupa’ya yaklaşımı farklı bir niteliğe sahip olup, doğu ile batı üzerine yaptığı karşılaştırmalarla Müslümanları uyandırma niyetindedir. (Şirin, 2006:113) Kâtip Çelebi’nin “İrşâdü’l-hıyârâ ilâ târihi’l-Yûnân ve’r-Rûm ve’n-nasârâ” isimli eseri iki bölüm olup; eserin, birinci bölümünde Avrupalıların dinlerinden, ikinci bölümde Avrupa hükümdarlarının âdet ve kanunlarından bahsedilmektedir. Avrupa’da doğmakta olan kavramlara yer verdiği gibi Avrupa-Osmanlı ilişkileri de eserin içinde değerlendirilmiştir. (Koman,1945:20’den aktaran Gökyay, 2002: 39) Dolayısıyla Nizam-ı Cedid ile simgeleşen III. Selim dönemi, Avrupa’nın bir model olarak görülmesi ile bilimsel ya da kuramsal açıdan olmasa da “doğu ile batı karşılaştırmaları” Osmanlı gerileyişine çözüm arayışları içinde zihniyet dünyamızı şekillendiren ve meşgul eden başlıca unsurlardan biri haline gelmiştir. Ziya Paşa’nın dizelerinde ve Mehmet Akif’in Şark şiirinde olduğu gibi. (Ersoy, 2016: 507-508)

Öte yandan Osmanlı ile Avrupa’yı orduları bakımından inceleyen Cevdet Paşa, tıp ve askeri alanlarda karşılaştırmalar yapmıştır. Bir medeniyet tarihçisi olarak doğu-batı mukayesesine önem veren Cevdet Paşa, neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde Fransız İhtilâli ve anayasasız-ihtilâlsiz gelişen İngiltere parlamentosu üzerine tahliller ortaya koymuştur. Çok iyi bildiği Rusya’ya özel bir ilgisi bulunan Cevdet Paşa’nın bu ilgisini, I. Petro ile II. Mahmud’un reformlarını mukayese ettiği, Viyana Sefiri Sadullah Paşa’ya yazdığı mektubunda görmek mümkündür. (Halaçoğlu ve Aydın, 1993:446) Aynı şekilde Ahmet Refik, Akdes Nimet Kurat ve M. Fuad Köprülü eserlerinde karşılaştırmalı tarihten faydalanan isimler olup; Fuad Köprülü eserinde Osmanlı müesseseleri ile Bizans müesseselerini karşılaştırmıştır. Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine tesiri üzerine yoğunlaşan Köprülü; vergi ve tımar sistemi, ordu teşkilatı, bürokrasi, saray âdetleri ve iktisadi hayat olmak üzere daha birçok başlık altında konuyu ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. “*Osmanlı Devleti’ni Bizans’ın İslamlaşmış bir devamı gibi telakkiye imkân olmadığı*”nı belirten Köprülü’ye göre; Osmanlı Devleti’nin hukuki müesseselerinin esasını Orta-Çağ Türk-İslam saltanatlarında aramak gerekmektedir. (Köprülü,1981:205)

4.2. Kent Tarihi ve Karşılaştırmalı Tarih

Kent tarihi araştırmalarında karşılaştırmalı tarih yönteminin temellerini atan kişi ise Max Weber’dir. (Weber, 2000) Weber, batı ve batı dışındaki toplumlar arasında karşılaştırmalı bir analiz gerçekleştirdi. Weber’in çalışmalarına da batıdaki toplumsal değişim ile batılı olmayan kentsel gelişmenin çelişkileri yön verdi. (Holton,1999:30) Weber, “*Tarihin, diyelim ki Ortaçağ şehrinde neyin özgül olduğunu ortaya koyması gerektiğinde kesinlikle anlaşıyoruz; fakat bu ancak, biz önce diğer şehirlerde (antik, Çinli, İslami) neyin eksik olduğunu bulursak olanaklıdır*” (Burke, 2005:22) Görüşüyle karşılaştırmaların işlevine vurgu yapmaktadır.

Karşılaştırmalı tarihin bir diğer önemli ismi Fernand Braudel’in konuyla ilgili vurgusu ise şu şekildedir: “*İster kıyafet, para, kent veya kapitalizmden söz edilsin, Weber’in ardından karşılaştırmalardan kaçınmak olanaksızdır. Çünkü Avrupa kendini ‘diğer kıtalara göre’ açıklamaya son vermemiştir.*” (Braudel, 2004: 461)

Braudel'i destekler bir diğer görüş Marc Bloch'a aittir. Karşılaştırmalı tarih ve kent araştırmalarının birbirine olan katkısını Marc Bloch, şu sözlerle ifade etmektedir. "Karşılaştırmalı tarih, yerel çalışmaları tanımaya ve onlara hizmet etmeye hazırdır, zira yerel çalışmalar olmadan karşılaştırmalı tarih hiçbir şey ifade etmez, tıpkı yerel çalışmaların da karşılaştırmalı tarihsiz hiçbir işleve sahip olamayacakları gibi" (Bloch, 1985: 48)

Dolayısıyla Avrupa'nın kendi dışındaki toplumlara, uygarlık düzeyinde hem tarihsel hem de kültürel alanda sınıflandırmaya duyduğu ihtiyaç, karşılaştırmalı tarih alanında zengin bir literatüre sahip olmasına hizmet etti. Ancak Türkiye'de kent tarihçiliğinin gelişimi gerek nicelik gerekse nitelik açısından Batı'daki gelişim düzeyinden farklılık arz etmektedir. Özellikle Osmanlı kenti araştırmalarına yön veren İslam kenti tarihçiliğinin temelini, Max Weber'in görüşünün tersine kent tipleri arasında İslami tarzın varlığını ortaya koyma kaygısı şekillendirmektedir. Türkiye'de kent tarihi üzerine yapılan çalışmalarda karşılaştırmalı tarih yöntemini kullanarak, önemli bir katkı sağlayan örnekler ise şunlardır: Özer Ergenç'in 1974 tarihli "1580-1596 Yılları Arasında Ankara ve Konya Şehirlerinin Mukayeseli İncelenmesi Yoluyla Osmanlı Şehir Müesseseleri ve Sosyo-Ekonomik Hayatı Hakkında Bir Araştırma Denemesi" başlıklı tezidir. (Ergenç,1995) Özer Ergenç'in çalışmasında Ankara ve Konya'yı tercih etmesinin iki sebebi vardır: Birincisi, iki kentin aynı coğrafi koşullara sahip olması; diğeri, iki kentin genel yönetim sistemi içindeki benzer konumlarıdır. Ergenç, bu iki kentin belli bir bölgedeki Osmanlı kentlerinin karakteristik özelliklerini ortaya koymaya yardımcı olacağını belirtmektedir. Yine Ankara kentinin söz konusu olduğu bir diğer çalışma Suraiya Faroqhi'nin, *Orta Halli Osmanlılar 17. yüzyılda Ankara ve Kayseri'de Ev Sahipleri ve Evler* konulu çalışmasıdır. (Faroqhi, 1987; Faroqhi, 2009) Andre Raymond'un, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri* adlı çalışması; Halep, Kahire, Şam, Bağdat, Cezayir, Tunus ve Musul'un Osmanlı dönemi örgütsel, mekânsal ve iktisadi durumlarını ortaya koymaktadır. (Raymond, 2000) Halep'in ele alındığı ve birden fazla kentin yer aldığı diğer bir çalışma; Edhem Eldem, Daniel Goffman ve Bruce Masters'ın Halep, İstanbul ve İzmir'i konu eden *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul*'dur. Bu çalışma, Halep, İzmir ve İstanbul kentlerinin farklı kentsel kimliklerini ortaya koymaktadır. (Eldem, Goffman ve Masters, 2003)

4.3. Türkiye'de Akademik Çalışmalar ve Karşılaştırmalı Tarih

Türkiye örneğinde karşılaştırmalı tarihin durumunu tespit adına yapılan akademik çalışmalara bakarak, konuyla ilgili genel bir değerlendirme yapmak mümkündür. Bununla ilgili olarak YÖK'ün Ulusal Tez Merkezi sayfasında yapılan tarama sonucunda ulaşılan akademik çalışma sayısı otuzdur (30). Bu çalışmalar aşağıda listelenmiştir.

- Canay Şahin, *Tarih Boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nda Ortakçılığın Karşılaştırmalı Çalışması*,1996. (YL, Tarih)
- Kutlu Akalın, *Gücün Yansımaları: Karolenj ve Bizans Nasihatnameleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma*,1999. (YL, Tarih)
- Mustafa Kemal Milani, *Anayasal Devrimler: İran (1906) ve Osmanlı İmparatorluğu (1908) Karşılaştırma*, 2002. (DR, Tarih)
- Ferište Baykan, *Değişim Yıllıkları: İki Ondördüncü Yüzyıl İngiliz Kroniğinin Karşılaştırmalı Analizi*,2003. (YL, Tarih)
- Yavuz Güçtürk, *1909 ve 1931 Basın Kanunlarının Karşılaştırılmalı Bir İncelemesi*,2005. (YL, Tarih)
- Celal Metin, *Türk Modernleşmesi ve İran (1890-1936)*,2006. (DR, Tarih)
- Muhammed Fazıl Baş, *İktidar ya da Halk: 1960'ların Entelektüel İklimini Dikkate Alarak Doğan Avcioğlu ve İdris Küçükömer'in Düşüncelerinin Bir Karşılaştırması*,2008. (YL, Tarih)
- Ayşe Ezgi Dikici, *Osmanlı Saray Hadımlarının Yaptırdığı Mimârî Eserler Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma*, 2009. (YL, Sanat Tarihi)
- Mattia Bordignon, *19. yy'da Liberal ve Muhafazakâr Güçler: Osmanlı İmparatorluğu ve İtalyan Yarımadası ve Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma*,2011. (YL, Tarih)
- Gülsüm Tütüncü Esmer, *Türkiye ve İngiltere'de Sendikacılığın Gelişimi (1945-1980): Karşılaştırmalı Bir İnceleme*,2012. (DR, Tarih)
- Neslihan Ünal, *İzmir ve Selanik Liman Kentlerinin Gelişim Süreçlerinin Karşılaştırmalı Analizi (1650-1750)*, 2013. (DR, Tarih)
- Metin Yücekaya, *İbn-i Haldun'un Hanedanlar Döngüsü Kavramı ve Çağdaş Uluslararası Sistem Değişimi Teorileri: Karşılaştırmalı Bir Analiz*,2014. (YL, Tarih)

- Ece Tunca, *Üç Başkent Beş Hastane: Erken Dönem Osmanlı ve Geç Dönem Bizans Hastaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma*,2015. (YL, Sanat Tarihi)
- Uygur Karaca, *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne, Rus İmparatorluğu'ndan SSCB'ye Şehırsel Meslek Yapıları Üzerine Bir Karşılaştırma*,2015. (YL, Tarih)
- Bahar Arslan, *II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet (1908-1923) Tarihsel, İdeolojik ve Olgusal Bir Karşılaştırma*, 2016. (DR, Tarih)
- Melih Özhan, *Ulus İnşa Süreci Bağlamında Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye Örnekleri*,2016. (DR, Tarih)
- Hatice Seda Şenvarıcı, *Muhteşem Süleyman Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Siyasal Kurumsallaşmaların Ekber Şah Döneminde Babür İmparatorluğu'ndaki Siyasal Kurumsallaşmalar ile Kıyaslanması*, 2016. (YL, Tarih)
- Ergenekon Savrun, *1960 ve 1974 Yılları Arasında Türkiye ve İngiltere'nin Karşılaştırmalı Kıbrıs Politikaları*, 2017. (DR, Tarih)
- Serdar Subay, *XIX. Yüzyılda Japonya ve Osmanlı Devleti'nin Modernleşme Çabalarının Karşılaştırmalı Analizi*, 2017. (YL, Tarih)
- Nageb Ashour A. Elgandouz, *Hicri İlk Üç Asırda Libya'da Berberi-Arap İlişkileri: 'Günümüz ile Karşılaştırmalı Bir Çalışma*, 2017. (YL, Tarih)
- İslam Kavas, *Selçuklularda ve Normanlarda Veraset: Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım*,2017. (DR, Tarih)
- Selahattin Özkan, *Ortaçağ'da İki Dini Fetih: İskandinavya'da Hıristiyanlığın Hindistan'da İslamiyet'in Yayılması*,2017. (DR, Tarih)
- Maged Yahya Mujahed Lajah, *16. Yüzyılda Yemen ve Hicaz Eyaletleri Ekonomik Durum (Karşılaştırmalı İnceleme)*,2018. (YL, Tarih)
- Recep Bölük, *Köl Tigin Yazıtı'nın Çin Kaynakları ile Karşılaştırmalı Olarak Araştırılması*,2018. (YL, Tarih)
- Seid Ahmed Mohammed, *Toplum Devlet Modernleşme: Türkiye ve Etiyopya'nın Karşılaştırmalı Tarihi*,2018. (DR, Tarih)
- Ahmet Murat Kadioğlu, *Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlı Japon Askeri Modernleşmesi (1870-1910)*, 2018. (DR, Tarih)
- Ramazan Hakan Arslanbaba, *Augustus (MÖ 27-MS 14) ve Diocletianus (284-305) Dönemleri İdari, Ekonomik ve Sosyal Reformlarının İncelenmesi ve İki Dönemin Karşılaştırması*, 2018. (YL, Tarih)
- Nazan Aydoğdu, *Karahanlı ve Gazneli Devletlerinin Teşkilat Yapısının Karşılaştırması*,2018. (YL, Tarih)
- Sevgi Erdoğan, *Baltık Mimarisi Etkisinde Kars (Batım Örnekleriyle Karşılaştırmalı)*,2018. (YL, Sanat Tarihi)
- Sultan Zengin, *18. Yüzyıl İngiliz Aydınlanmasında Antik Dönem Vurgusu: Hume ve Epikür Karşılaştırması*, 2018. (YL, Tarih)

1996-2018 yıllarını kapsayan çalışmaların üniversitelere göre dağılımını gösteren tablo aşağıdaki gibidir.

Tablo 1. Akademik Çalışmalar ve Karşılaştırmalı Tarih (1996-2018)
Academic Studies and Comparative History (1996-2018)

Üniversite	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam
Koç	1 (Sanat T.), 1		2
İstanbul Bilgi	2		2
Karabük	1		1
ODTÜ	3		3
Boğaziçi	1	1	2
İ.D. Bilkent	3		3
DEÜ	1	7	8
Hacettepe	1	1	2
Selçuk		1	1
İstanbul	1		1
Binali Yıldırım	1		1
Atatürk	1 (Sanat T.)		1
Osmangazi	1		1
Kâtip Çelebi	1		1
Ankara		1	1
	19	11	30

Tarih alanında yapılmış karşılaştırmalı tarih yöntemine örnek bu 30 tez çalışması haricinde ortaya konan çalışmalara bakıldığında; özellikle hukuk alanında olmak üzere edebiyat ve din alanında karşılaştırmalı yöntemi kullanan birçok örnek çalışma bulunmaktadır. Kent ya da şehir üzerine yapılmış akademik çalışmaların durumu ve bilim dallarına göre dağılımını gösteren tablo ise aşağıdaki gibidir.

Tablo 2. Akademik Çalışmalarda Kent / Şehir Olgusu ve Karşılaştırmalı Tarih Yöntemi
City in Academic Studies/ City Case and Comparative History

Konu	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam
Mimarlık	22	3	25
Arkeoloji ve Antropoloji	2	2	4
Şehircilik ve Bölge Planlama	20	-	20
İşletme, Ekonomi, Halkla İlişkiler, Turizm	10	2	12
Mühendislik	8	-	8
Kamu Yönetimi	4	1	5
Sosyoloji ve Psikoloji	4	1	5
Edebiyat, Eğitim-Öğretim, Dilbilim, Coğrafya, Din ve Güzel Sanatlar	14	-	14
Tarih	2	1	3
Diğer	11	-	11
TOPLAM	97	10	107

Akademik açıdan kent tarihi üzerine yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır. Tabloda gösterildiği üzere kent tarihlerinin konu edildiği çok sayıda tez çalışması olmakla birlikte bunların çok azı karşılaştırmalı yöntemi kullanmaktadır. Kent ve şehir kelimeleri üzerine yapılan tarama sonucu ulaşılan 107 çalışmanın yarısı mimarlık ve şehircilik alanlarında yapılmış iken, tarih alanındaki durum nicelik açısından çok gerilerdedir.

Tablolardan görüldüğü üzere Dokuz Eylül Üniversitesi'nin karşılaştırmalı tarih yönteminin kullanımında sayısal bir üstünlüğü bulunmaktadır. Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde Karşılaştırmalı Tarih Doktora ve Karşılaştırmalı Tarih Yüksek Lisans programları 2005 yılı itibariyle öğrenci alımına başlamış, 2015 yılına kadar bu isimle eğitim-öğretim faaliyetlerine devam etmiştir. Ancak 2015 yılı itibariyle öğrenci ve mezunların akademik hayatlarında kadro sorunları ile karşı karşıya kalmamaları gerekçesiyle program isminde değişikliğe gidilmiştir. Dokuz Eylül Üniversitesi Tarih Bölümü'nün program isminde yapılan değişikliğe rağmen gerek ders içerikleri ile gerekse yapılan tez çalışmaları ile halen karşılaştırmalı tarihe katkı sağlamaya devam ettiği görülmektedir.

Tablo 3. DEÜ Tarih Doktora Programı (2018-2019 Öğretim Yılı)
DEU History PhD Programme (2018-2019 Academic Year)

Dersler
Karşılaştırmalı Eğitim Tarihi
Karşılaştırmalı Türk Kültür Tarihi
Karşılaştırmalı Yakınçağ Siyasi Tarihi
Ermeni Sorunu (Türk-Ermeni Metinlerinin Karşılaştırılarak İncelenmesi)
Karşılaştırmalı Tarih Yöntemleri, Teori ve Yaklaşımlar
Karşılaştırmalı Türk-Amerikan Popüler Kültür Tarihi
Karşılaştırmalı İktisadi Doktrinler Tarihi
Karşılaştırmalı Türk-Amerikan Anayasaları ve Siyasal Sistemleri
Karşılaştırmalı Ortaçağ Tarihi ve Uygarlığı
Karşılaştırmalı Destanlar

Tablo 4. DEÜ Tarih Yüksek Lisans Programı (2018-2019 Öğretim Yılı)
DEU History Graduate Programme (2018-2019 Academic Year)

Dersler
Karşılaştırmalı Tarihe Giriş
Karşılaştırmalı Demokrasi Tarihi
Karşılaştırmalı Dinler Tarihi I-II
Ortaçağ'da Doğu ve Batı
Karşılaştırmalı Devrimler ve Modernleşme Hareketleri
Türk-Sovyet İlişkilerinin Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi
Ermeni Sorunu Üzerine Karşılaştırmalı Tarih İncelemeleri
Karşılaştırmalı Edebiyat Tarihi
Batı'da ve Türkiye'de Din Devlet İlişkileri

Tablo 5. DEÜ Tarih Bölümü Devam Etmekte Olan Tezler
DEU History Department Current Thesis

Doktora
Ayoko Mwara Amavigan, <i>Geç Modernleşen İki Ülkede Kırsaldan Kente Göçte Kadın: Togo ve Türkiye (1950-2000)</i>
Eusebio Andre Pedro, <i>Modernleşme Sürecinde Türkiye ve Mozambik: İktidar, Kültür ve Kalkınma Sorunu, 1890-2015</i>
Samaneh Asgari, <i>İran ve Türkiye Modernleşmesinde Kadın Hareketi (1830-1965)</i>
Altan Yörük, <i>Soğuk Savaş Dönemi'nde Büyük Güçlerin Ortadoğu Ekonomileri Üzerine Etkisi: Türkiye ve Mısır Örneği</i>
Gülizar Beril Yaşar, <i>Liberal İktisadi Zihniyet ile Osmanlı İktisadi Zihniyetinin Karşılaştırmalı Çözümlemesi</i>
Yüksek Lisans
Haruna Yiga, <i>Tarihsel Perspektif İçerisinde Uganda ve Türk Kadını Karşılaştırması</i>
Erkan Çapacı, <i>Cenevizliler ve Osmanlıların Sakız Adasında Egemenlik Kurma Süreçlerinin Karşılaştırılması</i>
Emine Çavdar, <i>Türk Siyasal Yaşamında İki Popüler Politikacı Portresi: Kasım Gülek-Osman Bölükbaşı (Karşılaştırmalı Bir İnceleme)</i>
Tolga Öztürk, <i>Karşılaştırmalı Harp Tarihi: Napolyon Karşısında Rus Savunması ve İstiklal Savaşı'nda Türk Direnişi</i>
Işıl Atalay, <i>XIV. Yüzyıl Boyunca Doğu ve Batı'da Kutsal Savaş ve Din Tartışmaları</i>
Onur Özersin, <i>Doğu ve Batı Kaynaklarına Göre Emir Timur: Bir Hükümdarın Karşılaştırmalı İmaju</i>
Seda Kızıllı, <i>Türkiye'nin Modernleşme Tarihinde Üç Kadın: Halide Edip Adıvar, Afet İnan ve Sabiha Sertel</i>
Birce Önkahraman, <i>Kanuni Döneminde Osmanlı-Macaristan İlişkilerinin Habsburg Hanedanı'nın Gücü Üzerindeki Etkisi</i>
Burhan Kurşun, <i>Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) ve İttihad ve Terakki Cemiyeti (1909-1918) Dönemlerinde Göç Olgusu ve İskân Politikaları: Balkanlar ve Kafkasya Karşılaştırması</i>

2018-2019 öğretim yılı itibariyle DEÜ Tarih Bölümünde, doktora ve iki ayrı yüksek lisans programında karşılaştırmalı tarih alanında devam etmekte olan 5'i doktora, 9'u yüksek lisans olmak üzere 14 tez çalışması bulunmaktadır.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Karşılaştırma, sosyal tarihe ek bir perspektifle yapılabilir. Bir çalışma hem sosyo-ekonomik hem de karşılaştırmalı bir çalışma olabilir. Karşılaştırmalı tarih, tümdengelim yöntemini kullandığından makro ve mikro alanı buluşturma özelliği gösterir. Toplumsal dönüşümler, bireyler ve toplumlar öncelikle ilgilendiği alanlar olduğundan entelektüel etkiyle içe dönük veya ulusal önyargıları azaltabilir.

Karşılaştırmalı tarih, disiplinler arası bir yaklaşım ile daha fazla detaya ulaşmaya olanak sağlar. Araştırmaların batı ekseninden uzaklaşması ile geniş bir bakış açısı oluşturma imkânına sahiptir. Analitik çözümlenme ve yorumlamaya dayanan yapısı nedeniyle isabetli anlamlandırmalar yapma konusunda başarılıdır.

Öte yandan kent tarihi ve karşılaştırmalı tarih adına imkânlar başlığına dair çok iyi bir noktada olduğunu belirtmek gerekir. 19. yüzyılda belediyelerin kuruluşu ile kent tarihleri yazılmaya başlanmış, 1950 ve 1960'ların ilk örneklerini takiple 1970'lerde bu alana ilgi artmıştır. Dolayısıyla kentler üzerine yapılacak olan karşılaştırmalı tarih çalışmaları için gerekli olan bilgi birikimi ve zengin literatür oluşmuştur.

Mevcut kent tarihi çalışmalarında arşiv belgelerinin kullanımı karşılaştırmalı bir analiz ve yorumlamaya tabi tutulmadığından önemli bir imkân değerlendirilememektedir. Oysa karşılaştırmalı yöntem; kır-kent arası ilişkiler, kentlerin birbirleriyle ilişkileri ve kent çevresinin siyasi, sosyo-ekonomik yapıları üzerinden bir karşılaştırmaya imkân sağlayarak önemli verilerin ortaya çıkmasını sağlayabilir.

Karşılaştırmalı tarihin imkânlarının yanında sorunlarının da tespiti ve bunların aşılması için öneriler sunmak büyük fayda sağlayacaktır. Türkiye'de sadece karşılaştırmalı tarihin değil, sosyal bilimlerin en temel problemi nesnelliktir. Önyargılar ya da baştan ulaşılmak istenen hedefler doğrultusunda yazılan tarih, sadece karşılaştırmalı tarihe değil, hiçbir sosyal bilim dalına uymayacaktır. Sıklıkla bireysel ilişkilerin nesnel ve bilimsel kaygıların önüne geçebildiği bir ortamda, akademik çalışmaların niteliğinden ziyade niceliği ön plana çıkmaktadır. Türkiye'de sosyal bilimlerde belirgin bir yöntem sorunu söz konusu olup özellikle karşılaştırmalı tarih, henüz yaygınlaşmamış ve az bilinen bir yöntem olarak bu sorundan daha fazla etkilenmektedir. Tanınırlık ve bilinirlik sorunu mevcuttur. Tanınırlık sorununu çözmek için Türkiye üniversitelerinde karşılaştırmalı tarihe verilen katkı artmalıdır. Karşılaştırmalı tarihin dünyadaki gelişim çizgisinde üniversiteler önemli rol oynamış; Columbia, Harvard ve UCLA öncü ekoller olmuşlardır.

Disiplinler arası yapısı nedeniyle karşılaştırmalı tarih, Dünya'da her alandan uzmanın yer aldığı çalışma ekiplerince gerçekleştirilmektedir. Ancak Türkiye'de birlikte çalışma ve tartışma kültürü oldukça zayıftır. Türkiye'de disiplinler arası çalışmadan çoğu zaman anlaşılabilir tek bir araştırmacının gerekli diğer konuları öğrenmesi ve ele alması şeklinde algılanmakta; farklı disiplinlerden gelen araştırmacıların bir araya gelerek çalışabilmesi pek mümkün olmamaktadır.

Karşılaştırmalı tarihin Türkiye'deki gelişimini etkileyen konulardan biri de yabancı dil problemidir. Metodolojiye hâkim olmak için iyi seviyede bir yabancı dil gereklidir. Her ne kadar karşılaştırmalı tarihte arşiv belgesi kullanımı mutlaka gerekli değilse de, özellikle iki ya da daha fazla ülkeyi içeren karşılaştırmalarda maddi sıkıntılar söz konusu olmaktadır. Yurtdışı araştırmaları oldukça maliyetlidir.

Bahsi geçen sorunların üstesinden gelmek adına Türk Tarih Kurumu ve Tarih Vakfı başta olmak üzere üniversiteler ile özel ve kamu kurumlarının işbirliğinin bu alandaki ilerlemeye farklı bir boyut kazandıracağı ortadadır. Kolektif bilincin ve disiplinler arası işbirliğinin yerleşmesi ile araştırmacılara verilecek maddi ve manevi destekler, Türkiye'de karşılaştırmalı tarih yönteminin gelişimini ve konuyla ilgili örneklerin çoğalmasını sağlayacaktır. Türkiye'de karşılaştırmalı tarih çalışmaları arttığında Avrupa merkezli tarih anlayışının hâkimiyeti karşısında Türkiye ve Türk tarihi çalışmalarının nesnesi değil, öznesi olabilecektir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Akgündüz, A. (1994). Debûsi, *TDV İ.A.*, 9: 66-67.
- Bayraktar, M.(1999). İbn Miskeveyh, *TDV İ.A.*, 20: 201-208.
- Bloch, M. (1985). Avrupalı Toplumlarının Karşılaştırmalı Tarihi İçin, Deniz Erksan (Çev.), Ali Boratav (Der.) *Tarih ve Tarihçi: Annales Okulu İzinde* içinde İstanbul: Alan Yayınları.
- Bloch, M. (2013). *Tarihin Savunusu veya Tarihçilik Mesleği*, Ali Berktaş (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Braudel, F. (1992). Tarih ve Sosyoloji, Mehmet Ali Kılıçbay (Çev.), *Tarih Üzerine Yazılar* içinde 105-130. Ankara: İmge Kitabevi.
- Braudel, F. (1985). Tarih ve Toplumsal Bilimler: Uzun Dönem, Deniz Erksan (Çev.) Ali Boratav (Der.), *Tarih ve Tarihçi: Annales Okulu İzinde* içinde 69-96. İstanbul: Alan Yayınları.
- Braudel, F. (2004). *Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV.-XVIII. Yüzyıllar Gündelik Hayatın Yapıları*, Mehmet Ali Kılıçbay (Çev.), Ankara: İmge Kitabevi.
- Burke, P. (2005). *Tarih ve Toplumsal Kuram*, Mete Tunçay (Çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Coşkun, İ. (1989). Modernleşme Kuramı Üzerine, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, (3), 1: 289-314.
- Eldem, E. Goffman, D. ve Masters, B. (2003). *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul*, Servet Yalçın (Çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ergenç, Ö. (1995). *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya: Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı*, Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları.
- Ergut, F. (2002). Sosyal Bilimlerde Tartışma Ortamının Kurgulanması ve Tarihsel Sosyolojinin İmkânları, *Toplum ve Bilim*, 91: 213-228.
- Ersoy, M. A. (2016). *Safahat*, İstanbul: Karanfil Yayınları.
- Faroqhi, S. (1987). *Men of Modest Substance: House Owners and House Property in Seventeenth-Century Ankara and Kayseri*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Faroqhi, S. (2009). *Orta Halli Osmanlılar 17. yüzyılda Ankara ve Kayseri'de Ev Sahipleri ve Evler*, Hamit Çalışkan (Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Fildiş, B. (2015). Braudel'i Tarihsel Sosyoloji Bağlamında Okumak, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (8), 41: 789- 794.
- Giddens, A. (2000). *Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi*, Ümit Tatlıcan (Çev.), İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Gökyay, O. Ş. (2002). Kâtib Çelebi, *TDV İ.A.*, 25: 36-40.
- Halaçoğlu, Y. ve Aydın. M. A. (1993). Cevdet Paşa, *TDV İ.A.*, 7: 443-450.
- Hill, C. ve Dell, E. (Ed). (1969). *The Good Old Cause: English Revolution of 1640-1660, Its Causes, Course and Consequences*, A. M. Kelley, 2nd edition.
- Hobsbawm, E. (Ed.). (1974). *Labour's Turning Point 1880-1900*, Fairleigh Dickinson University Press, 2nd edition.
- Holton, R.J. (1999). *Kentler Kapitalizm ve Uygarlık*, Ruşen Keleş (Çev.), Ankara: İmge Kitabevi.
- Hunt, L. (2008). Charles Tilly'nin Kollektif Eylemi, *Tarihsel Sosyoloji Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler*, Ahmet Fethi (Çev.), Theda Skocpol (Ed.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Iggers, G. (2000). *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı*, Gül Çağalı Güven (Çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- İbn Haldun. (1997). *Mukaddime I*, Zakir Kadiri Ugan (Çev.), İstanbul: MEB Yayınları.
- Jefferys, J. B. (Ed.). (1948). *Labour's Formative Years: Nineteenth Century 1849-1879*, Lawrence and Wishart Ltd., First edition.
- Kaya, M.(1995). Farabi, *TDV İ.A.*,12: 145-162.
- Kaya, T. (2018). Immanuel Wallerstein, Bir Tarihsel Sosyal Bilimci, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 43: 46-65.
- Kaye, H. J. (2009). *İngiliz Marksist Tarihçiler*, Arife Köse (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köprülü, M. F. (1981). *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, İstanbul: ÖtükenYayınları.
- Lerner, D. (1968). *The Passing Of Traditional Society: Modernizing The Middle East*, London Free Press. https://archive.org/stream/in.ernet.dli.2015.118860/2015.118860.The-Passing-Of-Traditional-Society_djvu.txt (5.06.2019)
- McMichael, P. (1990). Incorporating Comparison within a World-Historical Perspective: An Alternative Comparative Method, *American Sociological Review*, (55) 3: 385-397.

- Mill, J. S. (2012). *A System of Logic Rationative and Inductive: Being a Connected View of The Principles of Evidence, Methods of Scientific Investigation*, Forgotten Books.
- Moore, B. (2003). *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri Çağdaş Dünyanın Yarattırmasında Soylunun ve Köylünün Rolü*, Şirin Tekeli- Alaeddin Şenel (Çev.), Ankara: İmge Kitabevi.
- Morris, M. (Ed.). (1951). *From Cobbett to The Chartist*, Lawrence and Wishart Ltd., 2nd edition.
- Raymond, A. (2000). *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, Ali Berktaş (Çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Skocpol, T. ve Somers, M. (1980). The Uses of Comparative History in Macrosocial Inquiry, *Comparative Studies in Society and History*, (22), 2: 174-197.
- Skocpol, T. (2008). Sosyolojinin Tarihsel İmgelemi, *Tarihsel Sosyoloji Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler*, Ahmet Fethi (Çev.), Theda Skocpol (Ed.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Skocpol, T. (1997). *Social Revolutions In The Modern World*, Cambridge University Press, New York-USA.
- Skocpol, Theda. (2004). *Devletler ve Toplumsal Devrimler Fransa, Rusya ve Çin'in Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi*, Erdem Türközü (Çev.), Ankara: İmge Kitabevi.
- Sunar, L. (2017). Batı Ruhunu Kurtarmak: Karşılaştırmalı Medeniyetler Tarihi ve Max Weber, Ahmet Şimşek (Ed.), *Dünyada Tarihçilik, Dönemler, Okullar, Yaklaşımlar ve Tarihçiler* içinde 211-225. Ankara: Pegem Akademi
- Şeşen, R.(1993). Cami' u' t-Tevarih, *TDV İ.A.*, 7: 132-134.
- Şirin, İ. (2006). *Osmanlı İmgeleminde Avrupa*, Ankara: Lotus Yayınevi.
- Tilly, C. (2005). *Avrupa'da Devrimler 1492-1992*, Özden Arıkan (Çev.), İstanbul: Literatür Yayınları.
- Topakkaya, A. (2008). Tarihsel Materyalizm Bağlamında Marx'ı Yeniden Okumak, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1/3: 378-395.
- Tümer, G.(1992). Birûnî, *TDV İ.A.*, 6: 206-215.
- Tütüncü, G. (2018). Modernleşme Süreci Bağlamında Sendikal Örnekler: İskandinav Modeli ve Türkiye, Abidin Temizer- Yaşar Baytal (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Yeni Yönelimler V* içinde 637-661. Podgorica, Montenegro: Institut za Geografiju:
- Uludağ, S. (1999). İbn Haldûn, *TDV İ.A.*, 19: 538-543.
- Ünal, N. (2015). *İki Osmanlı Liman Kenti İzmir ve Selanik*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Weber, M. (2000). *Şehir Modern Kentin Oluşumu*, Musa Ceylan (Çev.), İstanbul: Bakış Yayınları.
- Weber, M. (2012). *Ekonomi ve Toplum*, Latif Boyacı (Çev.), İstanbul: Yarın Yayıncılık.
- Weber, M. (2010). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu*, Emir Aktan (Çev.), İstanbul: Alter Yayıncılık.
- Yalansız, N. (2015). Karşılaştırmalı Tarih, Ahmet Şimşek (Ed.), *Tarih İçin Metodoloji* içinde 117-121. Ankara: Pegem Akademi.